

Nieuwe kunst in een oude jas.

Achtergronden bij een bijzonder interieur

in het pand Oude Boteringestraat 52

Rita Overbeek

Inleiding

Met de Herestraat vormt de Oude Boteringestraat een onderdeel van de belangrijke middeleeuwse route over de Hondsrug. Van oudsher was de Oude Boteringestraat een belangrijke en voorname straat. In de Middeleeuwen woonden er belangrijke adellijke en burgemeestersfamilies. De naar verhouding hoge en brede bebouwing is tot op heden goed bewaard gebleven. Het pand Oude Boteringestraat 52 vormt op deze regel geen uitzondering. In het Rijksmonumentenregister staat het gebouw als volgt beschreven: "Zes traveeën breed onderkelderd woonhuis met verdieping onder dwars schilddak. De ingang in de derde travee van rechts is omlijst en langs een stoep met twee hekken bereikbaar". Met geen woord wordt gerept over de aanwezigheid van het hieronder beschreven opmerkelijke interieur, waarvan toevallig het bestaan bij deze of gene wel bekend is of in mijn geval, doordat ik er vrijwel dagelijks langs fietste en bij invallende duisternis tegen sluitingstijd van de kantoren mijn oog erdoor werd getrokken.

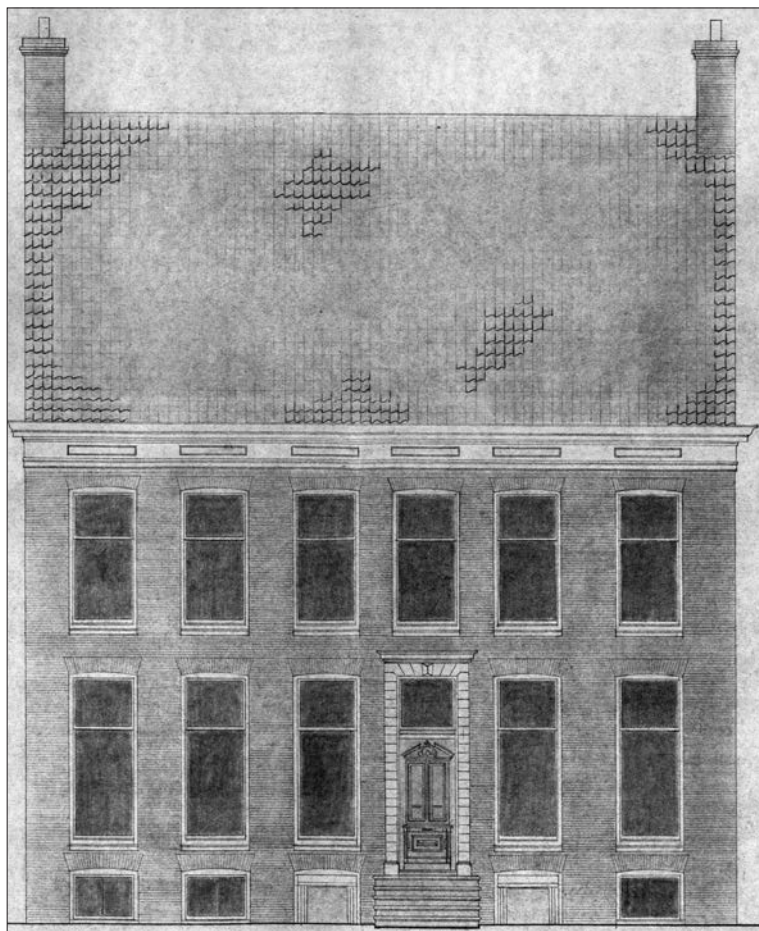
Bouwhistorisch onderzoek heeft uitgewezen dat het gebouw in oorsprong uit de 13de eeuw dateert. In de loop der tijd vonden diverse verbouwingen plaats. Een ingrijpende verbouwing vond plaats in de 18de eeuw toen het gebouw zijn huidige voorgevel kreeg (afb. 1). Uit het laatste kwart van de 19de eeuw dateren de gewijzigde indeling, het houten trappenhuis en incidenteel nog aanwezige interieurelementen als stucplafonds en schouwen. Toenmalig eigenaar was Jhr. De Marees van Swinderen, die het pand in 1892 te koop aanbod.

In de vooroorlogse jaren maakte de woonfunctie van de meeste herenhuizen in de Oude Boteringestraat plaats voor kantoren. In nr. 52 vestigde zich het kantoor van de 'Ziekte en Ongevallen Verzekering Maatschappij Labor'. Na de oorlog kwam het pand in gebruik bij de Rijksuniversiteit en nu is in het gebouw het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) ondergebracht.

Beschrijving van het interieur

In 1915 onderging het vertrek rechts naast de ingang aan de voorkant een complete metamorfose. De nieuwe inrichting in de stijl van de Nieuwe Kunst was van de hand van sierkunstenaar Arnold Willem Kort, vermoedelijk in opdracht van de toenmalige eigenaar Mr. J.A. Tellegen, die tot in de jaren twintig het pand bewoonde¹.

1. Omdat het een kleine inwendige verbouwing betrof waar geen bouwvergunning voor nodig was, geven de archieven hierover geen uitsluitsel; het jaartal en de signatuur van de kunstenaar zijn in de batikdoeken verwerkt.

Afb. 1. Opmetingstekening uit 1972 van de voorgevel van Oude Boteringstraat 52.
Tekening: Architectenbureau P.L. de Vrieze.

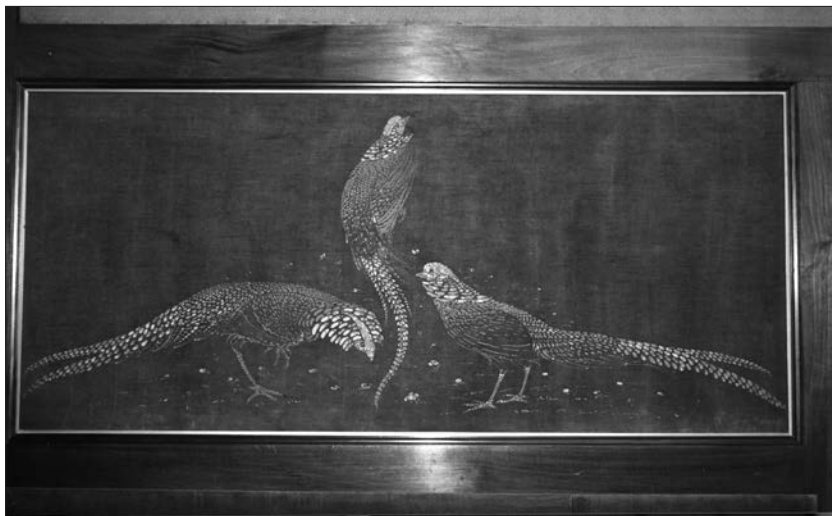
Het vertrek bevindt zich meteen rechts van de gang aan de voorkant van het gebouw. De afmetingen bedragen circa 6×6 m. De kamer heeft een sober versierd stucplafond en een zwart marmeren schouw uit het laatste kwart van de 19de eeuw. Opvallender zijn de schitterend gedecoreerde wanden uit 1915. De wanden zijn voor tweederde deel via een mahoniehouten stijl- en regelwerk ingedeeld in een aantal verdiept liggende rechthoekige vakken van verschillend formaat. De onderste velden zijn ingevuld met mahoniehouten panelen. Hierboven bevinden zich liggende rechthoekige panelen die zijn bespannen met groene batikdoeken met geelbruine voorstellingen. Het bovenste, éénderde deel van de muren is bespannen met een licht geelgroene stoffering waarin een abstract motief is verwerkt.

Blikvanger van het vertrek is de oostelijke wand met schouw. Hierboven bevindt zich een spiegel in een mahoniehouten omkadering. In de licht gebogen bovenranden zijn twee kleine uiltjes uitgesneden. Het rechthoekige paneel hierboven wordt geheel in beslag genomen door een batikdoek waarop een grote pauw is uitgebeeld met uitgespreide verenpracht en omringd door gestileerde bloemenvelden (afb. 2.). Tussen de poten van de pauw is de signatuur van de

kunstenaar zichtbaar. Ter weerszijden van de schouw zijn twee liggende velden met batikdoeken bespannen waarop een drietal goudfazanten is uitgebeeld (afb. 3). De oostelijke wand aan de voorzijde bevat tussen de twee ramen een rechthoekige batikbespanning waarop een purperreiger is afgebeeld (afb. 4). De gangwand bevat naast de deur twee liggende panelen met fantasiepatronen (afb. 5). De westelijke wand tenslotte bezit een mahoniehouten kastenwand, bestaande uit drie deuren en een terugliggende alkoofwand, waarin oorspronkelijk een ingebouwde zitbank was opgenomen. De nis is eveneens met een drietal batikdoeken versierd. In de hoeken zijn twee fraai uitgesneden uiltjes in het mahoniehout gekerfd (afb. 6). Waar de bank en het oorspronkelijke meubilair zijn gebleven en of er nog oude foto's van bestaan, heb ik niet kunnen achterhalen. Gelet op de kwetsbaarheid van de batikdoeken in verband met verkleuring is het al bijzonder dat zij überhaupt en nog wel in hun oorspronkelijke setting bewaard zijn gebleven.

Afb. 2. Batikdoek boven de spiegel met de voorstelling van een pauw, omringd door gestileerde bloemenvelden. Foto: P. Pauw, Groningen.

Afb. 3. Batikdoek naast de schouw met de voorstelling van drie goudfazanten. Foto: P. Pauw, Groningen.

Afb. 4. Batikdoek tussen de twee ramen met de voorstelling van een purperreiger. Foto: P. Pauw, Groningen.

Vernieuwende tendenzen in de Nederlandse interieurvormgeving en kunstnijverheid

Vanaf het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw zochten diverse kunstenaars naar een eigen, nieuwe Nederlandse meubel- en interieurkunst. Baanbrekende vernieuwers op het gebied van interieurvormgeving waren de in Amsterdam werkende sierkunstenaars Gerrit Willem Dijsselhof (1866-1924), Carel Adolph Lion Cachet (1864-1945) en Theodoor Willem Nieuwenhuis (1866-1951).

Meestal betrof het herinrichtingen van vertrekken in reeds bestaande panden, waarbij aanwezige standaardonderdelen, zoals lambrizering, schoorsteenpartij en plafond werden vervangen door vernieuwende ontwerpen met bijpassend meubilair. De ambachtelijke uitstraling die de door hun ontworpen interieurs bezitten, gaat terug op de belangstelling voor de Middeleeuwen en Gotiek. Ook de integratie van tamelijk hoekige banken en zitnissen in de betimmering was daardoor geïnspireerd

Afb. 5. Batikdoek naast de deur met fantasiepatroon. Foto: P. Pauw, Groningen.

Deze belangstelling vormde een belangrijke impuls voor vernieuwende interieurvormgeving en bereikte Nederland via de theorieën van de Franse architect E.E. Viollet-le-Duc en de Engelse Arts and Craft Movement met William Morris en Walter Crane als haar belangrijkste vertegenwoordigers. Al deze vernieuwende theorieën hadden gemeen dat de toegepaste materialen vooral eerlijk tot uitdrukking moesten komen. De decoratievormen werden verwerkt volgens rationele principes, gebaseerd op de gedachte dat er tussen voorwerp en versiering een hecht verband moest bestaan.

Afb. 6. Mahoniehouten alkoofwand met houtsnijwerk in de vorm van een uiltje. Foto: P. Pauw, Groningen.

Vernieuwing in het kunstonderwijs

Onder invloed van ontwikkelingen in het buitenland vond vernieuwing plaats in het kunst- en kunstnijverheidsonderwijs. Omdat Nederland een grote achterstand had op de omringende landen werden in 1879 twee kunstnijverheidsscholen opgericht: één in Haarlem, de ander 'Quellinus' in Amsterdam, in 1881 gevolgd door de Rijksnormaalschool voor het Teekenonderwijs en de Rijksschool voor Kunstnijverheid.

Tijdens hun opleiding in de jaren tachtig aan de nieuwe scholen werden kunstenaars ontwerpprincipes bijgebracht die voortkwamen uit interesse voor de Gotiek. Vormgeving en decoratie dienden vooral bepaald te worden door de constructieve eisen van het materiaal en door het gebruiksdoel. Bij het zoeken naar nieuwe wegen voor de verschijningsvormen van het interieur namen vooral architecten en sierkunstenaars het voortouw. Deze ontwikkeling werd ingezet door P.J.H. Cuypers, later gevolgd door H.P. Berlage, W.C. Bauwer. K.P.C. de Bazel, J.L.M. Lauweriks en W. Kromhout.

Via internationale tentoonstellingen en talloze Nieuwe Kunsttijdschriften raakten kunstenaars en architecten op de hoogte van de nieuwste ontwikkelingen.

De nieuwe theorieën kregen hun eerste uitwerking in de versieringskunst, in het bijzonder op het gebied van boekomslagen, affiches en batiks. De natuur vormde de grote inspiratiebron. Voor de decoratie van interieuronderdelen ontleende men motieven aan (exotische) flora en fauna, al dan niet in gestileerde vormen. Vooral de Japanse kunst (houtsneden) was een belangrijke inspiratiebron voor de Nieuwe Kunst. Ook de voorkeur voor diverse exotische en sierlijke vogelsoorten als flamingo, pelikaan en pauw was beïnvloed door Japanse voorbeelden. Vooral de pauw was door zijn weelderige verenpracht en exotische uitstraling een geliefd motief. Van oorsprong was de pauw een Japans motief, dat in de schilderkunst van de Engelse Prerafaëlieten een belangrijke plaats innam.

De opkomst van de batiknijverheid in Nederland

Bij de opbloei van de kunstnijverheid rond de eeuwwisseling heeft het batikwerk uit Nederlands-Indië een stimulerende rol gespeeld. Tot dan toe waren Javaanse batiks slechts bekend bij etnografen en te zien in enkele musea voor land- en volkenkunde. Door de in 1883 in Amsterdam gehouden grote Internationale Koloniale en Uitvoertentoonstelling nam de belangstelling voor Aziatische kunstuitingen toe, met name voor die van de eigen overzeese gebiedsdelen. Veel kunstenaars raakten in de ban van de schoonheid van het Indische batikwerk, onder wie Th.A.C. Colenbrander, Chris Lebeau, C.A. Lion Cachet, G.W. Dijsselhof en Th.W. Nieuwenhuis.

Tentoonstellingen, lezingen en een stroom aan publicaties illustreren deze belangstelling. Na 1900 ontstond ook onder amateurs een ware batikrage en ontwikkelde zich een typisch Nederlandse batiknijverheid. De Haarlemse Kunstnijverheidsschool speelde hierbij een belangrijke rol; er was zelfs sprake van de 'Haarlemsche batik-techniek'. Batiks waren destijds ook zeer gewild als decoratieve stofbespanning voor kamerschermen.

Het principe van de Javaanse batikkunst - het beschermen van de stof die ongekleurd moet blijven door het plaatselijk afdekken met was of een andere verfafstotende substantie - werd overgenomen maar de techniek werd verrijkt door toevoeging van nieuwe kleuren, door het gebruik van nieuwe materialen zoals perkament en door verbetering en verfijning van het oorspronkelijke procédé².

Het Nederlandse batikwerk trok ook internationaal veel belangstelling en wordt algemeen beschouwd als een specifiek Nederlandse bijdrage aan de internationale vernieuwingsbeweging van de Art Nouveau.

2. De Bois 1987, 64.

Arnold Willem Kort (Haarlem 1881 - Groningen 1972) werd geboren in Haarlem waar hij van 1894 tot 1899 leerling was van de Haarlemse Kunstnijverheidsschool. Hij werkte vervolgens enige tijd onder leiding van Ir. G.W. van Heukelom - architect van de Nederlandse Spoorwegen - aan decoratieve schilderijen in de stations van Rozendaal en Hengelo. Ook was hij enige tijd verbonden aan aardewerkfabriek 'De Distel' in Amsterdam. In 1903 verhuisde Kort naar Groningen waar hij avondcursussen volgde aan Academie Minerva onder leiding van D. de Vries Lam. Van 1905 tot 1921 was hij als decoratief ontwerper en meubelontwerper in vaste dienst bij de gerenommeerde meubelfabriek 'Nederland' van de firma J.A. Huizinga, gevestigd aan de Westersingel en de Blekerstraat. Hij ontwierp onder meer houtsnijwerk voor meubels, beeldhouwwerk voor plafonds, borduurpatronen voor theemutsen, kussens en gordijnen³. Hij genoot al vroeg faam met zijn batikwerken en meubeldecoraties blijkens een artikel over toegepaste kunst in Groningen in het blad 'Onze Kunst' uit 1907, geschreven door zijn leraar, D. de Vries Lam⁴.

In zijn interieurontwerpen van rond de eeuwwisseling werkte Kort nauw samen met de jong gestorven architect A.J. Sanders (1869-1909) die als free lance-ontwerper van meubelen en betimmeringen ook voor Huizinga werkte. Sanders ontwierp ook de uitbreiding van de fabriek aan de Blekerstraat en was met A.Th. van Elmpt (1866-1932), P.M.A. Hurman (1863-1944) en G. Nijhuis (1860-1940) één van de toonaangevende architecten die rond de eeuwwisseling in Groningen werkzaam waren en een eigen Groninger variant van de Art Nouveau-stijl ontwikkelden.

Het Kunstlievend Genootschap 'Pictura' organiseerde regelmatig tentoonstellingen en lezingen waardoor het Groningse publiek kennis kon nemen van de nieuwste ontwikkelingen. In 1900 werd in het museum een kunstnijverheidstentoonstelling gehouden waar een omvangrijke collectie ontwerptekeningen van Th. A.C. Colenbrander, gemaakt voor de Amersfoortse tapijtfabriek, te zien waren⁵. In 1903 werd door een aantal fabrikanten en ondernemers De Tentoonstelling van Nijverheid georganiseerd. De tentoonstelling bracht het nieuwste wat bekende Nederlandse ontwerpers op het gebied van de 'algemene kunstnijverheid' presteerden. Te zien waren ontwerpen van Mol, Penaat, Sanders, A.W. Kort, Jan Eisenloffel, Th.A.C. Colenbrander, W.C. Brouwer, C.J. van der Hoef en anderen⁶. De tentoonstellingspaviljoens werden ontworpen door architect P.M.A. Hurman in 'Japanse' stijl.

Vanaf 1908 tot 1946 was Kort leraar aan Academie Minerva, waar hij les gaf in decoratief tekenen, batikken, lithograferen, houtsneden, glas-in-lood schilderen, stijl- en ornamenttekenen en versieringskunst. In zijn vrije tijd schilderde en tekende Kort veel, vooral na zijn vertrek bij Huizinga. Tot 1920 exposeerde hij in Groningen vooral meubelen en batiks. Buiten Groningen was hij een enkele keer vertegenwoordigd met schilderijen en tekeningen. Kort exposeerde vóór de

3. Boiten 1988, 49.

4. De Vries Lam 1907.

5. Hofsteenge 1993, 28.

6. Ibidem.

Tweede Wereldoorlog regelmatig in de Kunstzaal Scholtens aan de Grote Markt in Groningen. A.W. Kort overleed in Groningen in 1972, op 91-jarige leeftijd.

De restauratie

In 1995 werden de sterk verkleurde en vervuilde batikdoeken tijdelijk van hun plek verwijderd en gerestaureerd in het atelier van kunstrestaurateur Lammertert Muller in Zuidhorn. Daar werden ze grondig schoongemaakt in allerlei zeepbaden. Ter versteviging werden de batikdoeken vastgezet op steunweefsel. In december 1995 zijn de doeken weer op hun oorspronkelijke plaats aangebracht, zij het omgekeerd met de niet-verkleurde kant naar voren.

Tot slot

In het verleden werd door de traditionele monumentenzorgers niet of nauwelijks aandacht geschonken aan belangrijke (woonhuis)interieurs. In geval van een kerk of een bestuursgebouw werden nog wel een paar regels aan het interieur gewijd, maar daar hield het ook wel mee op. Gelukkig is er de afgelopen jaren steeds meer belangstelling en waardering gekomen voor het interieur en de bewoningsgeschiedenis van zowel oudere als jongere monumenten. Recent resulteerde dit in de belangwekkende publicatie 'Van Neorenaissance tot postmodernisme'⁷.

Met de restauratie is het interieur van het pand Oude Boteringestraat 52 weer in zijn exotische luister hersteld, waarmee recht wordt gedaan aan de kwaliteiten van deze boeiende kunstenaar/ontwerper. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of van A.W. Kort nog meer interieurinrichtingen bewaard zijn gebleven.

Met dank aan:

Henny van Harten-Boers, Fraylemaborg, Slochteren.

Gerrit Kort, Ezinge.

Cees Hofsteenge, Groningen.

Betsy Pier (DNPP), Groningen.

Literatuur

- Bergvelt, E., F. van Burkom, en K. Gaillard (red.), *Van neorenaissance tot postmodernisme. Honderdvijfentwintig jaar Nederlandse interieurs 1870-1995*. Rotterdam, 1996.
- Bois, M. de, *Chris Lebeau 1878-1945*. Tentoonstellingscatalogus Drents Museum Assen en Frans Halsmuseum Haarlem, 1987. Over het ontstaan van de batiknijverheid in Nederland, zie pag. 61-64.
- Boiten, L. (red.), *Groningers op weg naar de nieuwe tijd*. Tentoonstellingscatalogus Groninger Museum. Groningen, 1988.
- Hofsteenge, C., *De Ploeg 1918-1941. De hoogtijdagen*. Groningen, 1983.
- Mercuur, T. (red.). *A.W. Kort 1881-1972*. Tentoonstellingscatalogus Fries Museum. Leeuwarden, 1979.
- Vries Lam, D. de, "Toegepaste kunst in Groningen" in: *Onze Kunst*. Jrg. 6, nr. 2, februari 1907, 83-88 en nr. 3, maart 1907, 133-138.

7. Zie literatuurlijst.